

Recenzje

TADEUSZ J. ZIELIŃSKI

Rocznik Teologiczny
LX – z. 3/2018
s. 407-415

**Sojka, Jerzy. 2016. *Widzialne Słowo. Sakramenty w luterńskiej „Księdze zgody”*.
Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
Ss. 390.**

Śmiało można powiedzieć, że monografia Jerzego Sojki dotycząca ujęcia sakramentów w luterńskiej „Księdze zgody” była od dawna wyczekiwana. W polskiej literaturze naukowej nigdy bowiem nie powstało całościowe, gruntowne studium poświęcone protestanckiej percepcji Chrztu i Wieczerzy Pańskiej, w całej złożoności tej problematyki. A że w protestantyzmie, jak wiadomo, występują różne percepcje sakramentów, zatem prezentacja paradygmatycznej dla wszystkich wyznań wyrosłych z Reformacji teologii tych dwóch szczególnych obrzędów Ewangelii przyjętej w Kościołach luterzańskich jest świetnym sposobem wypełnienia oczywistej luki istniejącej w piśmiennictwie polskim. Omawiane studium posiada zresztą doniosłość wykraczającą poza realia polskie, gdyż syntez podjętego w nim zagadnienia jest na świecie niewiele, a praca młodego teologa ewangelickiego z ChAT przynosi najbardziej aktualne i zarazem krytyczne podsumowanie dyskusji w tej kwestii.

Wybór sakramentów jako przedmiotu rozprawy habilitacyjnej, a z taką pracą mamy tutaj do czynienia, musiał postawić jej autora przed dylematami w sprawie wyłonienia specyficznego profilu analizy. Podjęcie tematu sakramentów w „Księdze zgody” (*Liber Concordiae*, dalej „LC”), zbiorze standardów doktrynalnych (ksiąg symbolicznych) wiążących większość Kościołów luterzańskich, w tym Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce, można uznać za wybór oczywisty, ale zarazem zobowiązujący. Studium tej newralgicznej problematyki teologicznej i kościelno-praktycznej na gruncie dokumentów szeroko znanych, łatwo

dostępnych, będących przedmiotem częstych analiz (wszakże bez imponującego drukowanego plonu w polszczyźnie) wymagało od autora przygotowania opracowania nietuzinkowego. Nie ulega wątpliwości, że właśnie taką publikację otrzymaliśmy. Przedmiot badań był w tym wypadku o tyle trudny, iż wymagał on od autora adekwatnej wiedzy zarówno w zakresie teologii systematycznej, jak i teologii historycznej (w tym znajomości historii Kościoła). Niezbędna była także kompetencja językowa, zwłaszcza w zakresie języka niemieckiego i łaciny. Jerzy Sojka wyznaczył zatem sobie ambitne zadanie, i jak dowodzi plon jego wysiłku, zrealizował je w sposób zasługujący na wysoką ocenę. Wybór problematyki badawczej i zakreszenie jej granic spotyka się z jednoznaczną aprobatą recenzenta.

Jak już zaznaczono, całościowa prezentacja problematyki sakramentów w LC domaga się analiz zarówno historycznoteologicznych, jak i systematycznoteologicznych. Badacz realizujący takie przedsięwzięcie winien nie tylko dokonać wiwisekcji treści siedmiu dokumentów składowych „Księgi” (tutaj w porządku chronologicznym: *Mały katechizm* Marcina Lutra [1529], *Duży katechizm* Marcina Lutra [1529], *Wyznanie augsburskie* [1530], *Obrona „Wyznania augsburskiego”* [1530], *Artykuły szmalkaldzkie* [1537], *Traktat o władzy i prymacie papieża* [1537], *Formuła zgody* [1577]) odnajdując w nich stwierdzenia dotyczące sakramentów, analizując je i syntetyzując wiedzę o nich w celu zredagowania systematycznego wykładu. Twierdzenia sakramentologiczne zawarte w księgach symbolicznych stanowią efekt złożonego procesu historycznego doby Reformacji, w tym zwłaszcza sporów teologicznych, również w łonie jej wittenberskiego nurtu. Dla trafnego odczytania odnośnych treści niezbędna jest zatem wiedza z zakresu dziejów kształtowania się nauki kościelnej i zapatrywań teologicznych powiązana z umiejętnością rozpoznawania oddziaływania zdarzeń historycznych oraz ścieżek tworzenia stanowisk doktrynalnych, tudzież źródeł utrwalonych w nich treści. Należy stwierdzić, że recenzowana monografia jest świadectwem biegłości jej autora w stosowaniu obu wskazanych metod. Umożliwiły

mu one dogłębne i owocne wyzyskanie istniejącego zasobu danych dotyczących tytułowej problematyki. Jerzy Sojka już wcześniej dowiódł swej biegłości w publikacjach z zakresu dogmatyki, etyki oraz historii doktryny chrześcijańskiej (w starej terminologii: historii dogmatów), historii teologii i historii Kościoła. Jego imponującym osiągnięciem w zakresie teologii historycznej (łączącej wszystkie trzy wymienione właśnie „historie”) są zwłaszcza napisane wspólnie z Łukaszem Barańskim dwa tomy dzieła pt. *Reformacja. Historia i teologia luteranńskiej odnowy Kościoła w Niemczech w XVI wieku* (łącznie ponad 550 stron).

Podstawowy zestaw źródeł monografii czyli siedem ksiąg symbolicznych LC miał, jak wiadomo, na przestrzeni wieków wiele edycji. Autor korzysta z najnowszego, krytycznego ich wydania z 2014 r. (pod red. Irene Dingel). Obok wersji niemieckiej, tekstów łacińskich, odwołuje się także do polskich tłumaczeń. Ten segment materiałów uzupełniony jest źródłami będącymi świadectwem kontekstu powstania luteranńskiego *corpus doctrinae* czasów Reformacji (m.in. dokumenty Soboru Trydencckiego). Badając tematykę sakramentalną „Księgi zgody” Jerzy Sojka nie porusza się jednak wyłącznie po źródłach XVI wieku. Rekonstruuje twierdzenia o Chrzcie św. i Komunii św. (tudzież o posiadającej kwestyjny status absencji), wprowadza do wywodu stanowiska badaczy LC, w tym zwłaszcza teologów przełomu XX i XXI wieku. Nie ogranicza się przy tym do stanowisk teologów ewangelickich, lecz odwołuje się także do dogmatyków i historyków katolickich, w tym specjalistów polskich, na czele z o. Stanisławem Celestynem Napiórkowskim i Moniką Waluś, jako że luteranńska percepcja sakramentów ukazana została w pracy na tle głównych nurtów spuścizny chrześcijańskiej w tym względzie. Odpowiednio dostrzeżone zostały także podstawowe nieluteranńskie protestanckie perspektywy sakramentalne. Bazę materiałową monografii Jerzego Sojki należy w związku z tym uznać za rozległą i reprezentatywną, w pełni umożliwiającą osiągnięcie zadowalającego efektu badawczego.

W wyniku namysłu nad treścią ksiąg symbolicznych LC Autor zidentyfikował w nich 13 „zasadniczych” wątków dotyczących sakramentów

(s. 31). To one stały się kanwą głównego wywodu zawartego w monografii. Recenzent naliczył ich nieco więcej, lecz nie o liczby tutaj idzie. Publikacja składa się z 16 rozdziałów oraz odpowiadających im statusem dwóch „ekskursów”. Wywód rozpoczyna rzetelnie sformułowany Wstęp (s. 13–36), po nim następują dwa rozdziały wprowadzające („1. Zarys rozwoju praktyki i doktryny sakramentalnej do Reformacji” – s. 37–64; „2. Księgi wyznaniowe i ich luteranśki zbiór w »Księżde zgody«” – s. 65–92) przedstawiające tło ośrodkowej problematyki, która ujęta została w 14 rozdziałów: „3. Definicja i liczba sakramentów” (s. 93–114), „4. Sakrament środkiem działania Ducha Świętego” (s. 115–118), „5. Związek Słowa i sakramentów” (s. 121–130), „6. Obiektywny wymiar sakramentów – obecność zbawczego daru w sakramencie” (s. 131–138), „7. Subiektywny wymiar sakramentu – przyjęcie zbawczego daru sakramentu” (s. 139–148), „8. Pożytek sakramentów – istota zbawczego daru sakramentu” (s. 151–170), „9. Chrzest dzieci” (s. 171–187), „10. Chrzest a dalsze życie chrześcijanina” (s. 189–198), „11. Obecność ciała i krwi Chrystusa w elementach Wieczerzy Pańskiej” (po „Ekskursie 1” – s. 221–251), „12. Krytyka mszy – problem jej ofiarniczego rozumienia” (s. 253–263), „13. Postulat udzielania Wieczerzy Pańskiej pod dwiema postaciami” (s. 265–271), „14. Wskazówki odnośnie do praktyki udzielania Wieczerzy Pańskiej” (s. 273–288), „15. Eklezjologiczne znaczenie sakramentów” (po „Ekskursie 2” – s. 315–331), „16. Sakrament a urząd kościelny” (s. 333–341). Jak już odnotowano, dwa istotne elementy wywodu zostały potraktowane jako „ekskursy”, a to w celu zaznaczenia, iż odnoszą się do materii absolucji nie posiadającej pozycji równej sakramentom oraz w celu podkreślenia, że obejmują refleksję na marginesie głównych rozważań. Pierwszy ma tytuł „Pokuta w jej egzystencjalnym wymiarze – dzieło Zakonu i Ewangelii” (s. 199–220), drugi zaś: „Spowiedź – wyznanie i absolucja” (s. 291–314). Zamieszczono w nich studium praktyki kościelnej (czegoś więcej niż obrzędu, rytu – w istocie procedury łączącej elementy czynności religijnej i doświadczenia duchowego), która ze względu na rygorystyczną definicję sakramentu

przyjętą przez reformatorów (ustanowienie bezpośrednio przez Chrystusa według świadectw Nowego Testamentu, materialny znak) nie mogła za taki być w Kościołach ewangelickich uznana. Jak wiadomo, sytuacji tej nie zmieniła skłonność Filipa Melanchtona, autora *Augustany*, najważniejszej luterkańskiej księgi symbolicznej, do uznania abszolucji za sakrament. Wyodrębnienie ekskursów w ramach struktury wywodu jest w szczególności ze względów teologicznych uzasadnione. Każdy rozdział i ekskurs posiada podobną kompozycję, opartą na założeniu, że autor pragnie ukazać, jak dany wątek jest potraktowany w każdej z ksiąg wchodzących w skład LC. Ta jednostajność wewnętrznej struktury kilkunastu rozdziałów i ekskursów może nużyć, ale trzeba zauważyć, że taki właśnie podział wywodu doskonale ułatwia wgląd w wypowiedzi z poszczególnych dokumentów odnośnie do każdego z podjętych tematów szczegółowych. Cenne są kończące każdy rozdział i ekskurs zwięzłe podsumowania, zgrabnie rekapitułujące ustalenia poprzedzającego je wywodu. Pracę zamyka treściwe, dobrze skonstruowane zakończenie, które nie tylko sumarycznie ukazuje treść monografii, jej osiągnięcia i ograniczenia, ale także zawiera zestaw postulatów badawczych. Po zakończeniu następuje poprawnie posortowana bibliografia załącznikowa oraz streszczenia w języku polskim, angielskim i niemieckim. Pracę opatrzone w wykaz skrótów (s. 9–11) oraz – co oczywiste – w spis treści.

Sumarycznie oceniając strukturę monografii należy stwierdzić, że jest wszechstronnie przemyślana, logiczna i spójna. Objętość poszczególnych jej części jest wypadkową dostępnego materiału dotyczącego analizowanego zagadnienia i znaczenia danej kwestii dla całości problematyki sakramentalnej w LC. Tak uzyskane proporcje oraz inne omówione wcześniej cechy struktury dowodzą, że konstrukcja pracy jest w pełni adekwatna dla obranego przedmiotu i celu monografii. Na pozytywną ocenę zasługują również pozostałe elementy aspektu formalnego rozprawy, w tym jej język, który odznacza się wysoką kulturą, precyzją i komunikatywnością.

Zgodnie z przyjętymi przez Autora założeniami monografia jest pełną i całościową, opartą na tekstach z „Księgi zgody”, prezentacją

obu przyjętych w ewangelicyzmie augsburskim sakramentów: Chrztu i Wieczerzy Pańskiej. Ukazuje ona wszystkie istotne aspekty teologiczne tych rytów oraz wiele wątków praktycznych (ten ostatni wymiar dotyczy głównie Sakramentu Ołtarza). Praca jest wynikiem nie tylko badań nad luteranскими księgami symbolicznymi, wieloma dokumentami kontekstowymi z okresu powstania tych stanowisk doktrynalnych czyli XVI wieku, ale także analiz opracowań podjętej problematyki powstałych później, a zwłaszcza w ostatnich dekadach. Mamy tutaj do czynienia zarówno ze studium z zakresu teologii systematycznej (dogmatyka i etyka), jak i teologii historycznej, przy czym słusznie dominuje problematyka systematyczno-dogmatyczna. Wywód zawiera dojrzałą refleksję naukową, dowodzi świetnej orientacji Autora w podjętych zagadnieniach i znajomości rzeczy, przynosi uzasadnione oceny analizowanej materii. Ze względu na trafne ujęcie kompozycyjne wyводу, dostarczane przezeń treści usystematyzowane są w sposób umożliwiający dogodne zapoznanie się z ustaleniami badawczymi.

Jerzy Sojka słusznie przyjmuje, że luteranська percepcja Chrztu i Eucharystii wyrażona w LC zakłada, że oba rytury są „widzialnym Słowem”. W odnowionym przez Marcina Lutra Kościele ze względu na przywrócenie prymatu Słowa Bożego nastąpiła bowiem „weralizacja sakramentu” i „sakramentalizacja słowa” (s. 122). W Chrzcie jako obrzędzie inicjacji chrześcijańskiej, dokonywanym przy użyciu wody w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, człowiek otrzymuje dar życia wiecznego, dostępuje zjednoczenia z Bogiem. O jego sprawczości decyduje towarzyszące wodzie Słowo, gdyż istota sakramentu „opiera się na nakazie i ustanowieniu Bożym, a nie na wierze chrzczonego” (s. 186). Chrzczenie jest zdarzeniem oddziaływującym na całe życie wyznawcy Chrystusa, stąd należy mówić o „codzienności chrztu” (s. 27), o „codziennym wymiarze chrztu” (s. 160) czyli ustawicznym, trwającym przez całe życie, czerpaniu przez wiarę z przynoszonych przez niego darów („chrzczenie jako codzienna szata i zadanie chrześcijanina” – s. 183). Zbawcze dary rozdzielane są także w Sakramencie Ołtarza. W chlebie i winie udzielane

są według doktryny luterńskiej rzeczywiście i cielesnie prawdziwe ciało i krew ukrzyżowanego i zmartwychwstałego Chrystusa. Obecność ciała i krwi w elementach eucharystycznych również zależy od Słowa Bożego i jest obiektywna. Dla uzyskania pożytku ze zbawczych darów potrzebna jest ufna wiara.

Luterńskie ujęcie sakramentów kształtowało się w toku sporów z otoczeniem religijnym. W sprawie Chrztu toczono kontrowersje z anabaptystami negującymi chrzest niemowląt i postulującymi świadomą wiarę u osób przyjmujących ten sakrament. W sprawie Komunii spierało się z jednej strony z przedstawicielami Kościoła papieskiego, drugiej zaś z reprezentantami Reformacji szwajcarskiej, zwinglianami i kalwinistami (w tym obozie lokowali się także anabaptyści). Wywody autorstwa Jerzego Sojki po raz kolejny uświadamiają, jak intensywną refleksję przeprowadzili teologowie protestanczy XVI wieku, by wypracować własne doktryny sakramentalne na podglebiu zapatrywań formułowanych w Kościele średniowiecznym. W przypadku Reformacji wittenberskiej kierowano się wolą utrzymania ciągłości zapatrywań na obiektywizm obu rytów Ewangelii, a zarazem wolą maksymalnego przybliżenia nauki i praktyki sakramentalnej do wzorca nowotestamentowego. Na linii sporu z Kościołem Rzymskim oznaczało to m.in. zakwestionowanie doktryny transsubstancjacji, domaganie się komunii pod obiema postaciami dla laikatu, negację ofiarniczego charakteru mszy, zarzucenie mszy prywatnych oraz weryfikację statusu absolucji (spowiedzi), której koniec końców Kościoły luterńskie (i pozostali protestanci) odmówiły charakteru sakramentalnego. W ramach rozdzwienku z ewangelikami reformowanymi luteranie odrzucali zwinglianską i kalwińską wykładnię Wieczerzy, zaś w sporach z anabaptystami obstawali przy praktyce chrztu niemowląt i tezie o konieczności chrztu dla zbawienia. Recenzowana monografia tę złożoną problematykę omawia kompetentnie, a przy tym wnikliwie, szczegółowo, a nawet drobiazgowo. Nie mogło być inaczej. Przy okazji Autor podejmuje wiele zagadnień kontekstowych (np. związku urzędu duchownego z sakramentami lub zagadnienie konfirmacji), ale

czyni to w sposób powściągliwy, pamiętając o konieczności trzymania się obranego głównego tematu.

Już kilkakrotnie poczyniono tutaj stwierdzenia świadczące o tym, że monografia Jerzego Sojki odznacza się wysoką jakością merytoryczną, a zawarte w niej ustalenia niemal zawsze zasługują na uznanie. Autor dowiódł w niej swej głębokiej wiedzy nie tylko w zakresie poruszanej problematyki, ale całego spektrum zagadnień teologii protestanckiej w jej historycznym kontekście. Recenzent dostrzegł w wywodzie jedynie drobne potknięcia, o ciężarze gatunkowym w rodzaju niedoskonałości zawartej w następującej frazie: „Sakramenty stanowią więc nieodzowny element aplikacji kluczowego przesłania teologicznego wypracowanego przez XVI-wieczną Reformację wittenberską, to jest usprawiedliwienie *propter Christum* (...)” (s. 18; analogiczne twierdzenie pojawia się na s. 175, gdzie jest mowa o „pojmowaniu Chrztu jako konkretnej aplikacji nauki o usprawiedliwieniu”). Jak się wydaje, Autor chciał tutaj po prostu przekazać, że oba sakramenty stanowią instrument udzielania dóbr usprawiedliwienia danego przez Boga, co głosi odnośna nauka.

Dzięki Jerzemu Sojce na gruncie nauki polskiej zaistniała rzeczowa, rzetelna, krytyczna, oryginalna i aktualna prezentacja doktryny sakramentów ujętej w XVI-wiecznej, normatywnej dla Kościołów ewangelicko-augsburskich „Księdze zgody”. Dowodzi ona wysokiej kompetencji autora i jest rzetelnym źródłem poznania kluczowego wątku tożsamości luterańskiej.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LX

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2018

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Slawik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr Jerzy Sojka – sekretarz redakcji

Skład komputerowy – Łukasz Troc

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 11

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

Spis treści

Od Redakcji	171
-------------------	-----

ARTYKUŁY

MICHAEL MEYER-BLANCK, <i>Protestantismus und Bildung</i>	177
WOJCIECH KRIEGSEISEN, <i>Reformacja a geneza demokracji szlacheckiej w Polsce</i>	189
URSZULA ANNA AUGUSTYNIAK, <i>Tradycja Reformacji w polskim piśmiennictwie politycznym z 2 połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku</i>	221
JANUSZ MALLEK, <i>Polnische Reformation in Masuren</i>	259
JANUSZ MALLEK, <i>Polska Reformacja na Mazurach</i>	281
TADEUSZ STEGNER, <i>Na styku wyznań, narodów, kultur. Ewangelicy i katolicy na ziemiach polskich w XIX wieku i na początku XX wieku</i> .	303
PIOTR JASKÓŁA, <i>Dziedzictwo Jana Kalwina</i>	329
JAROSŁAW PŁUCIENNIK, <i>Różne modele protestu i wizja kultury w Reformacji</i>	347
ZENON GAJDZICA, <i>Nowe w pedagogice, a może „dobrze” zapomniane stare – o dwóch koncepcjach edukacji w opracowaniach ewangelickich nauczycieli Jana Kubisza i Jana Bystronia</i>	365

MATERIAŁY

EWA CHOJECKA, <i>Od leśnych kościołów do postmodernizmu (protestanckie miejsca pamięci górnośląskiego pogranicza)</i>	379
MANFRED UGLORZ, <i>Ks. Marcin Luter – człowiek, który umarł dla świata, a ożył dla ewangelii</i>	393

RECENZJE

Sojka, Jerzy. 2016. <i>Widzialne Słowo. Sakramenty w luterńskiej Księdze Zgody</i> . Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT. Ss. 390 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI).....	407
--	-----